

NAQSHBANDIYLIK TARIQATI: SHAKLLANISHI, FALSAFIY ASOSLARI VA IJTIMOY-MA'NAVIY AHAMIYATI

*Azamatova Dilnoza O'ktam qizi¹
Xudoyberdiyev Rashid Zokir o'g'li²
talaba¹, katta o'qituvchi²
Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti*

Annotatsiya: Ishda Naqshbandiylik tariqatining vujudga kelish tarixi, uning iyerarxik tuzilishi va ma'naviy-axloqiy nizomi ilmiy asosda tadqiq etiladi. Tadqiqotda tariqat silsilasining shakllanish bosqichlari, Bahouddin Naqshband tomonidan kiritilgan metodologik o'zgarishlar va ta'limotning 11 fundamental tamoyili tizimlashtirilgan holda bayon etilgan. Shuningdek, tariqatning ijtimoiy-iqtisodiy hayotdagi institutsional o'rni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Naqshbandiya, Xojagon, silsila, xufiyona zikr, rashha, Bahouddin Naqshband, Movarounnahr tasavvuf maktabi, ma'naviy iyerarxiya, "Dil ba yoru, dast ba kor".

Naqshbandiylik — XII–XIV asrlarda Movarounnahrda shakllangan, islom olamidagi eng yirik va tizimlashgan tasavvufiy yo'nalishlardan biridir. Dinshunoslik nuqtai nazaridan ushbu tariqat "Siddiqiya" silsilasiga mansub bo'lib, u shariat ahkomlari bilan tariqat qoidalarining qat'iy muvofiqligi, uzlatga (jamiyatdan ajralishga) qarshi ijtimoiy faollik va maxfiy zikr amaliyoti bilan xarakterlanadi. Tariqat o'zining mo'tadilligi va ratsional yondashuvi sababli nafaqat ma'naviy, balki o'rta asrlar Sharqining siyosiy va iqtisodiy hayotiga ham bevosita ta'sir ko'rsatgan. Naqshbandiylik tariqati bir necha yuz yillik davr mobaynida bosqichma-bosqich shakllangan. Uning genetik ildizlari ilk islom davriga borib taqalsa-da, mustaqil maktab sifatida Movarounnahr zaminida qaror topdi [1-5].

Tariqatning boshlang'ich g'oyalari Yusuf Hamadoniy (1048–1140) faoliyati bilan bog'liq. U Markaziy Osiyoda tasavvufiy amaliyotni tizimlashtirishga harakat qilgan ilk yirik murshidlardan biri hisoblanadi. Uning shogirdi Abduxoliq G'ijduvoniy (v. 1179) ushbu yo'lni qat'iy qoidalar asosiga qurdi. G'ijduvoniy tomonidan "Sakkiz rashha" (sakkiz tamoyil)ning kiritilishi tasavvuf tarixida "Xojagon" (Xojalar yo'li) maktabining mustaqil yo'nalish sifatida ajralib chiqishiga zamin yaratdi. Ushbu davrda zikri xafiy (maxfiy zikr)ning joriy etilishi tariqatning fundamental farqlovchi xususiyati sifatida belgilandi.

XIV asrda Muhammad Bahouddin Naqshband (1318–1389) Xojagon yo'lini isloh qilib, uni yangi ma'naviy bosqichga ko'tardi. U silsilani Sayyid Amir Kulol va ma'naviy pirlardan olib, uni islom shariatining sunnat amallari bilan yanada

jipslashtirdi. Bahouddin Naqshband tariqatni ortiqcha rasm-rusumlardan, jahriy (ovoqli) zikr va samodan (musiqiy raqs) tozaladi. Uning davrida "Naqshband" unvoni tariqat nomiga aylandi, bu esa "qalbgga Allohning zikrini naqsh qilish" metodologiyasini ifodalaydi. XV asrda Noshiruddin Ubaydulloh Xoja Ahror (1404–1490) faoliyati bilan tariqat o'zining ijtimoiy-siyosiy cho'qqisiga chiqdi. Tariqat endilikda nafaqat ma'naviy tarbiya o'chog'i, balki yirik yer egaligi, vaqf mulklari va siyosiy bitimlarga ta'sir o'tkazuvchi qudratli institutga aylandi. Bu davrda "Xilvat dar anjuman" tamoyili amaliyotda to'liq tatbiq etilib, tariqat vakillarining davlat boshqaruvida maslahatchi va hakam sifatida ishtirok etishi rasmiylashdi.

Naqshbandiylik tariqatining metodologik asosi va ruhiy intizom tizimi **11 rasha** (forscha "tomchi", "shabnam") deb ataluvchi fundamental qoidalar ustiga qurilgan. Ushbu qoidalar inson ongini doimiy hushyorlikda saqlash, nafsni jilovlash va qalbni chalg'ituvchi omillardan himoya qilish uchun ishlab chiqilgan ma'naviy texnikalardir. Ularning dastlabki 8 tasi **Abduxoliq G'ijduvoniy** tomonidan, oxirgi 3 tasi esa **Bahouddin Naqshband** tomonidan tizimlashtirilgan.

Hush dar dam (Nafas hushyorligi): Har bir olingan va chiqarilgan nafasni Allohning zikri va ogohlik bilan o'tkazish. Nafaslar oralig'ida g'ofillikka (Xudoni unutishga) yo'l qo'ymaslik nazarda tutiladi. Bu qoida tasavvufiy psixologiyada diqqatni jamlashning eng birinchi bosqichidir.

Nazar bar qadam (Qadamga qarash): Solih kishi yo'lda yurganda ham, hayotiy safarida ham nigohini o'z qadami ostiga qaratishi lozim. Bu texnika ko'zni haromdan va qalbni tashqi chalg'ituvchi manzaralardan asrashga xizmat qiladi. Ilmiy tahlilda bu — "ichki fokusni saqlash" metodidir.

Safar dar vatan (Vatan ichra sayohat): Bu moddiy safar emas, balki insonning o'z ichki olamidagi sayohatidir. Inson o'zining salbiy sifatlaridan (nafsdan) ma'naviy sifatlarga (ruhga) qarab borishi, ya'ni o'z "vatan"i bo'lmish qalb tubiga intilishi tushuniladi.

Xilvat dar anjuman (Odamlar ichra yolg'izlik): Naqshbandiylikning eng o'ziga xos qoidasi. Inson tashqi tomondan jamiyat ichida, mehnat va muloqotda (anjumanda) bo'lishi, lekin ichki olami, qalbi har doim Yaratuvchi bilan yolg'iz (xilvatda) bo'lishi shart. Bu tarkidunyochilikka qarshi eng kuchli ratsional g'oyadir.

Yod karda (Zikr qilish/Eslash): Til yoki qalb bilan Allohning ismlari va sifatlarini to'xtovsiz zikr qilish. Bu jarayon zikrning inson tabiatiga singib ketishini ta'minlaydi.

Boz gashta (Qaytish): Zikr asnosida har gal "Ilohiy, maqsadim Sensan va roziligingni istayman" deb niyatni yangilash. Bu qoida ibodatda riyo (o'zini ko'rsatish) aralashib qolmasligi uchun "filtrlash" vazifasini bajaradi.

Nigoh doshta (Ehtiyot bo'lish/Saqlash): Qalbni begona va yomon fikrlardan (xavotirlardan) himoya qilish. Bir necha daqiqa davomida qalbni mutloq bo'sh va faqat Allohga yo'naltirilgan holda tutish mashqidir.

Yod doshta (Doimiy esda tutish): Yuqoridagi barcha bosqichlardan o'tib, Allohning huzurida ekanlik hissini malakaga aylantirish. Bu — ogohlikning eng yuqori darajasi bo'lib, unda zikr qilish uchun alohida harakat talab etilmaydi, qalb o'z-o'zidan zikr holatida bo'ladi.

Vuqufi zamoniy (Vaqtning nazorat qilish): Murid har bir o'tgan soati va lahzasi uchun o'ziga hisob berishi. Agar vaqt yaxshi ishlar va zikr bilan o'tgan bo'lsa — shukr, g'ofillikda o'tgan bo'lsa — tavba qilish lozim. Bu — "vaqt menejmenti"ning ma'naviy ko'rinishidir.

Vuqufi adadiy (Sanoq nazorati): Xufiyona (maxfiy) zikr jarayonida zikrlar soniga e'tibor berish. Bu qoida diqqatning tarqalib ketmasligini ta'minlaydi. Bahouddin Naqshband bu haqda: "Adaddan maqsad — qalbni bir nuqtaga jamlashdir", degan.

Vuqufi qalbi (Qalb hushyorligi): Diqqat-e'tiborni butunlay qalbga (so'l ko'krak ostidagi go'sht parchasiga emas, balki ma'naviy markazga) yo'naltirish. Zikr aytayotganda qalbning har bir urishi Allohni eslayotganini his qilishdir.

Ushbu 11 rashha Naqshbandiylikni shunchaki falsafiy oqim emas, balki **amaliy psixologik maktab** darajasiga ko'targan. Ular insonni dunyoviy ishlardan to'xtatmagan holda, uning ichki intizomini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli ham Naqshbandiylik "ruhni tarbiyalovchi eng mukammal metodologiya" sifatida e'tirof etiladi.

IJTIMOY-AXLOQIY NIZOM: "DIL BA YORU, DAST BA KOR"

Naqshbandiylikning fundamental ijtimoiy shiori "Dil ba yoru, dast ba kor" (Ko'ngil Allohda, qo'l ishda) bo'lib, u tasavvuf tarixidagi klassik tarkidunyochilik konsepsiyasini inkor etadi.

- **Mehnat etikasi:** Tariqatda halol mehnat va kasb-hunar egallash majburiy talab hisoblangan. Bahouddin Naqshbandning o'zi kimxob (shoyi) matosiga naqsh soluvchi usta va mohir dehqon bo'lgani bu g'oyaning amaliy isbotidir.
- **Ijtimoiy mas'uliyat:** Sufiy — jamiyatning faol a'zosi bo'lishi, o'z rizqini bironing hisobidan emas, balki shaxsiy mehnati bilan topishi shart. Bu tamoyil Movarounnahrda hunarmandchilik tabaqalari (asnoflar) orasida tariqatning keng yoyilishiga sabab bo'ldi.
- **Ratsionalizm:** Tariqatda g'ayritabiiy holatlar (karomatlar) emas, balki sunnatga muvofiq yashash va jamiyatga foyda keltirish asosiy maqsad deb belgilangan.

Xulosa: Naqshbandiylik tariqati — islomiy qadriyatlarni insonning ijtimoiy faoliyati bilan tizimli ravishda birlashtirgan murakkab ma'naviy tizimdir. Tariqatning ilmiy asosi shariatga qat'iy itoat, xufiyona zikr va doimiy o'z-o'zini nazorat qilish metodlariga tayanadi. Uning Movarounnahrda shakllangan fundamental g'oyalari

keyinchalik jahon miqyosida (Hindiston, Turkiya, Kavkaz) islomiy tafakkur va ijtimoiy barqarorlikning poydevori bo'lib xizmat qildi. Naqshbandiylik tariqati islomiy qadriyatlarni insonning ijtimoiy-iqtisodiy faoliyati bilan tizimli ravishda birlashtirgan murakkab intellektual va ma'naviy maktabdir. Tariqatning ilmiy asosi shariatga so'zsiz itoat, maxfiy zikr (meditativ amaliyot) va doimiy o'z-o'zini nazorat qilish (rashhalar) tizimiga tayanadi. Uning "o'rta yo'l" tamoyili Markaziy Osiyo sivilizatsiyasida barqarorlikni ta'minlovchi va inson kapitalini ma'naviy shakllantiruvchi asosiy omillardan biri bo'lib xizmat qildi. Ushbu ta'limot keyinchalik Hindiston ("Mujaddidiya"), Turkiya ("Xolidiya") va Kavkaz kabi yirik mintaqalarda islomiy tafakkur rivojiga fundamental poydevor bo'ldi

Adabiyotlar ro'yhati

1. Abu Muhsin Muhammad Boqir. Maqomoti Xoja Bahouddin Naqshband. – Buxoro, 2003.
2. Saloh ibn Muborak al-Buxoriy. Anis ut-tolibin va uddat us-solikin. – Toshkent: "O'zbekiston", 2010.
3. Alisher Navoiy. Nasoyim ul-muhabbat (Mukammal asarlar to'plami, 17-jild). – Toshkent: "Fan", 2001.
4. Komilov N. Tasavvuf (1-kitob). – Toshkent: "Yozuvchi", 1996.
5. Trimmingham J.S. The Sufi Orders in Islam. – Oxford: Clarendon Press, 1971.
6. Umirzoqov A. Xojagon-Naqshbandiya tariqati asoslari. – Samarqand: "Imom Buxoriy xalqaro markazi", 2018.
7. Elmurotova D.B., Nurmatova S.B. Qattiq jismlarda kechadigan fizik jarayonlar// Journal of education, ethics and value. [V.5, N.01., ISSN: 2181-4392, 2026. P.5-12. https://jееv.innovascience.uz/index.php/jееv/article/view/1788](https://jееv.innovascience.uz/index.php/jееv/article/view/1788)
8. Elmurotova D.B., Qurbonov J.M., Qo'chqorov O.A., G'ayratova Sh.U., Suyunova F.J. Ionlashgan nurlanishlarni kashf etilish bosqichlari // Journal of education, ethics and value. [V.5, N.01., ISSN: 2181-4392, 2026. P.92-96. https://jееv.innovascience.uz/index.php/jееv/article/view/1805/1597](https://jееv.innovascience.uz/index.php/jееv/article/view/1805/1597)
9. Элмуротова Д.Б., Курбонов Ж.М., Кахорова Э.И., Жахонгирова П.Б. Физические свойства ионизирующих излучение // Journal of education, ethics and value. [V.5, N.01., ISSN: 2181-4392, 2026. P.92-96. https://jееv.innovascience.uz/index.php/jееv/article/view/1806](https://jееv.innovascience.uz/index.php/jееv/article/view/1806)
10. Элмуротова Д.Б., Урманбекова Д.С., Бурхонидинова Ш.Д., Орифжонова Г.М. Ишемическая болезнь сердца // Journal of education, ethics and value. [V.5, N.01., ISSN: 2181-4392, 2026. P.115-118. https://jееv.innovascience.uz/index.php/jееv/article/view/1810/1601](https://jееv.innovascience.uz/index.php/jееv/article/view/1810/1601)